

УДК 14 (092 Ніцше)

Я. С. Демиденко
аспірант кафедри філософії
Національного університету біоресурсів і природокористування України

ВІДОБРАЖЕННЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ІДЕЙ Ф. НІЦШЕ В МИСТЕЦТВІ АВАНГАРДИЗМУ

Мистецтвознавчий аналіз здійснюється шляхом звернення до концепцій В. Татаркевича, А. фон Гільдебранта, Е. Гомбріха, Д. Горбачова. Необхідним є звернення до досліджень і сучасних науковців, розробки яких або безпосередньо пов'язані з аналізом філософських підвалин авангардизму – В. Личковаха, Л. Левчук, О. Петрової та ін., або є дотичними до нього – М. Бровко, А. Дорогої.

Менталітет художника авангардизму 1910–1920-х рр. склався в епоху, коли була проголошена теза Ф. Ніцше «Бог помер». Це, у свою чергу, зумовило зміни в уявленнях художника про мистецтво, головною стала воля автора, який претендує на те, щоб зайняти місце Бога-творця. Ф. Ніцше виразив системну кризу Європейської культури, увів у науковий огляд ідеї кризи й декадансу.

Філософія Ф. Ніцше, зокрема його естетика, визначила те поле, на якому й розгорталися художні баталії протягом минулого століття.

Сучасна культура Ф. Ніцше оцінювалася ним як «культура декадансу», коли зростання інтелекту послаблює інстинкт людини, приглушаючи відчуття її злиття з природою, применшуючи сенс життя як єдино абсолютної цінності. Над усім людством, стверджує філософ, панує нісенітниця. Для культури декадансу нібито характерна християнська мораль з її культом витонченої духовності й милосердя, який супроводжується явним применшенням цінності земного життя та посиленням принципи співчуття. Розглядаючи мистецтво, Ф. Ніцше виділяє в ньому два начала: діонісійське стихійне, оргієстичне, екстатичне й аполлонівське провітлене, гармонійне, рефлексивне. Ці протилежні сили характеризують саме буття, діонісійське начало, спочатку життєве, лежить в основі буття. Ідеал культури полягає в опосередкуванні й досягненні рівноваги цих полярних начал. Мистецтво – це сублімація чуттєвого задоволення: сприйняття творів мистецтва супроводжується порушенням статевого інстинкту, сп'янінням, жорстокістю як глибинним станом психіки. Їх змішання виробляє естетичний стан. Мистецтво, згідно з Ф. Ніцше, є надлишок, вилив тілесності у світ образів і бажань. Ф. Ніцше характеризує естетику як «прикладну фізіологію», а в естетичному почутті вбачає інтуїтивну оцінку явища як психофізіологічно корисного чи шкідливого для організму.

Мета статті – дослідити відображення філософських ідей Ф. Ніцше в мистецтві авангардизму. Відповідно до поставленої мети, передбачається розв'язання такого завдання: виокремити з творчості Ф. Ніцше ідеї, які мали вплив на авангардизм.

На початку ХХ ст. починають виходити роботи, присвячені естетиці музики у Ф. Ніцше. Проблемі дослідження музики у Ф. Ніцше присвячена безліч робіт, що пов'язано як з особливою роллю музики в «Народженні трагедії», так і з особистою дружбою Ф. Ніцше із Р. Вагнером. При цьому роботи критиків, котрі досліджували праці Ф. Ніцше, присвячені музиці, можна досить чітко поділити на ті, у яких приймається міркування Ф. Ніцше про музику, й ті, у яких вони спростовуються. Из найбільш значних робіт першого типу варто назвати дослідження Е. Гюрстера «Ніцше і музика» й роботу Дж. Кляйна «Ніцше і Бізе», де автори переконують, що Ф. Ніцше виявив величезну проникливість у поглядах Ж. Бізе. Ставлення Ніцше до музики Бізе має і свій

філософський підтекст. Крім указаних, потрібно назвати фундаментальну працю «Філософія музики від Канта до Ед. Фон Гартмана» П. Мооса, де автор приділяє Ф. Ніцше деяку увагу й підкреслюється значимість міркувань Ф. Ніцше про музику. П. Моос розбирає всю творчість Ф. Ніцше, проводить паралелі з творчістю Р. Вагнера, вибудовує порядок міркувань Ф. Ніцше про музику, що зробити навіть сьогодні досить важко.

Серед зазначених робіт раннього ніцшезнавства є автори, які різко виступали проти музичної концепції Ф. Ніцше. Найяскравішими є дослідження Г. Баух «Ніцше і його музика» та Г.-І. Мозера «Ніцше і історія опери». У першому дослідженні автор на основі власного аналізу робіт «Казус Вагнер» і «Ніцше contra Вагнер» проводить ту думку, що Ф. Ніцше був непослідовний у своїй критиці Р. Вагнера. У другому дослідженні досить жорстко заявляється, що та історія опери, яка подана в «Народженні трагедії», багато в чому помилкова, а часом і просто наївна. У вітчизняній літературі також з'являється дослідження про ставлення Ф. Ніцше до музики. Є. Браудо пише роботу «Ніцше: філософ-музикант», де досить докладно розбираються ті контексти, у яких Ф. Ніцше заводить мову про музику, при цьому автор не забуває згадати й про нотатки Ф. Ніцше до «Кармен» Ж. Бізе. Загалом же тут проводиться та думка, що «музика була його великою і єдиною пристрастю в житті, і важко зрозуміти розвиток філософської думки Ф. Ніцше, не знаючи його музичних захоплень» [3, с. 7].

Однак, крім робіт про музичну проблематику, у Ф. Ніцше в цей період з'являється кілька робіт, присвячених ставленню Ф. Ніцше до образотворчого мистецтва. Інтерес до цього обґрунтований, обізнаність і любов до цього типу мистецтва, а також схильність апелювати до нього у Ф. Ніцше відомі. Майже одна за одною з'являються роботи Г.Ф. Фухса, Р. фон Сейдліца і В. Штайна з однією і тією самою назвою «Ніцше і образотворче мистецтво», причому в усіх них відзначається найважливіша роль образотворчого мистецтва в естетичній оцінці Ф. Ніцше, а В. Штайн, простежуючи вплив Я. Буркхардта, Р. Вагнера та інших на естетичну оцінку творів живопису у Ф. Ніцше, а також особливу увагу мислителя до живопису Ренесансу, окремо підкреслює, що Ф. Ніцше був значною мірою ангажований естетичними проблемами живопису, оскільки шукав в образотворчому мистецтві той великий стиль, у якому виявляє себе найвище почуття влади.

Як зазначає А. Радеев, серед ранніх досліджень естетики Ф. Ніцше варто насамперед назвати роботу Ю. Цайтлера «Естетика Ніцше», що вийшла в 1900 р. Ця праця є на сьогодні однією з кращих робіт, присвячених естетиці Ф. Ніцше.

Серед сучасних західних дослідників, на нашу думку, варто відмітити роботу Ф. Серса «Тоталітаризм і авангард. Напередодні позамежного», де автор аналізує природу тоталітарних засад, спираючись на характеристики іудаїзму й авангардного мистецтва, однаково заперечених тоталітаризмом. Ф. Серс зазначає, «досвід авангарду не має нічого спільного з тоталітарним переконанням, збудованим навколо симулякру: він є розкриттям очевидного. Засоби авангарду і методи тоталітаризму розділяє, отже, непереборна суперечність» [16, с. 61]. Автор показує, що істинним прагненням

історичного авангардизму були не суто формальні інновації, а встановлення зв'язку особистості з абсолютним і перетворення світу. Для підтвердження своєї думки Ф. Серс звертається до Ф. Ніцше: «Тим самим ми могли констатувати, що абстракція постає відповіддю на озвучену Ніцше необхідність прийти до такого мистецтва, яке прийняло б естафету логіки, яка марно намагається вирватися зі своїх безплідних хитросплетень, мистецтва, яке стало б оновленням трагічного та виходом за межі феноменального» [16, с. 105].

Б. Розенталь у своїй праці «Ніцше і радянська культура» показує вплив Ф. Ніцше на радянську літературу й культуру, характеризує драматичну та повну парадоксів історію відносин Росії з Ф. Ніцше.

У своїй праці «Народження трагедії з духу музики» Ф. Ніцше переглядає ставлення до давньогрецького філософа Сократа. Філософ стверджував, що «сократизм» своїм раціоналізмом зруйнував античне міфологічне світорозуміння і своєю іронією вбив його, не запропонувавши нічого натомість. Раціональне знання, згідно з Ф. Ніцше, розкриває ту істину, що життя безглузде. Життя нібито не може бути побудовано на раціональних підставах. Скептицизм закриває міф, тим самим убиваючи незнання, а воно якраз і дає людині сили до життя й повідомляє їй сенс. Ось чому трагічно-хворобливий мислитель так різко виступав проти ідеологів Просвітництва з їхнім гіперраціоналізмом, з їхньою вимогою пережити життя, виходячи із принципів людського розуму, якому нібито все доступно.

Прагнення Ф. Ніцше створити основи нової моралі «надлюдина» замість християнської, знайти новий шлях релігійної свідомості не можна вважати продуктивним. Проте погляди мислителя мали й до сих пір мають великий вплив на людей. Цьому, на нашу думку, багато в чому сприяє витончена літературна форма його творів у вигляді помітних афоризмів, парадоксальних виразів, памфлетів і притч.

Головна тенденція в поглядах цього мислителя та публіциста полягала в удосконаленні культури людини, поліпшенні самого типу людської особистості.

Очевидно, що проблема цілісності філософії Ф. Ніцше є чи не найважливішою, оскільки з цієї проблемою стикається кожен, хто береться аналізувати й інтерпретувати твори Ф. Ніцше. Філософ не приймав будь-яку форму систематичності, але це не означає, що він відкидає порядок як у думці, так і в її викладі. Поняття «система» передбачає поняття «порядок», але не навпаки, і цю очевидну обставину не завжди враховують під час обговорення систематичності філософії Ф. Ніцше. Автор наполягав на порядку в мисленні, і саме тому так часто можна відчутти зі сторінок його творів заклик до «порядковості» в мисленні; кожна думка, наполягає німецький філософ, приходиться у зв'язку з іншими думками, а не хаотично, безладно: «Будь-який удалий вислів, будь-яка вдала думка гарні тільки в сукупності з іншими, подібними до них, виразами й думками» [12, с. 316]. Цією заявою Ф. Ніцше можна було б спростувати заяву тих, хто прагне будь-що довести хибність думки Ф. Ніцше. Очевидно, що в цьому випадку мається на увазі якийсь порядок, у якому думка існує й без якого думка неможлива, думка ж поза порядком оголошується негідною увазі та розгляду.

Ф. Ніцше в іншому місці заявляє: «Людині, яка багато думає, кожна нова думка, яку вона чує або читає, відразу уявляється у вигляді ланцюга» [12, с. 263]. Отже, на думку Ф. Ніцше, порядок і цілісність не тільки можливо, а й необхідно допускати при зверненні до думок якого б то не було типу, і цю вимогу німецький філософ поширює на будь-які типи філософування. Тому не дивно, що, крім загальної вимоги слідувати по-

рядку, Ф. Ніцше наполягає на останньому у своїй філософії.

У ранній творчості Ф. Ніцше домінує відмінність, що подальший хід думки філософа ділить на діонісійський і аполлонівський. Якщо підходити до цих понять дескриптивно, то аполлонівське є світ ілюзії, яка приваблива, оскільки вона є ілюзія, виявляє все в житті впорядкованим і тому може бути уподібнена стану сну; девізом аполлонівського є «помірність і акуратність». Діонісійське ж є насамперед бачення ілюзорності ілюзії, це погляд збоку на ілюзію, що викликає незрозумілий на перший погляд стан жаху, а потім і веселості, які в сумі схожі на стан сп'яніння. Діонісійство в ранній творчості Ф. Ніцше – це насамперед бачення ілюзорності того світу явищ, у якому живе людина, це пізнання ілюзорності ілюзії, а, значить, це дистанція щодо цього аполлонівського світу ілюзії; і лише тільки в наступну чергу, як наслідок, діонісійство – це сп'яніння.

Діонісійське й аполлонівське стають для Ф. Ніцше є визначальними поняттями: життя в будь-якому своєму вияві, переконаний німецький філософ, володіє якоюсь дивною подвійністю, через яку важко прорватися.

Вступ людства в принципову нову стадію розвитку Ф. Ніцше виразив у відомому твердженні «Бог помер». У світі, яким він стає після смерті бога, відсутні буттєві вертикалі – орієнтири спасіння. Відтепер людини розміщена в просторі, поділеному на неформлене хаотичне буття та впорядковане культурне буття. Перше не володіє іманентним йому змістом, другому властива осмисленість, але така, яка поєднує існування людини з владою надособистих, сакральних сил. Скасування цих джерел легітимності заставляє подивитися на культурну інтуїцію з погляду людської, практичної користності, тобто тих вигід і зручностей, які вони здатні нести людям.

Розглядаючи їх у цій площині, філософ оцінює релігію, етику, наявне мистецтво як свого роду захисні споруди – конструкція, за допомогою яких людина дистанціюється від агресії буття. На думку Ф. Ніцше, ця охоронна активність з'ясована та виправдана, оскільки дала змогу вижити людському виду. Одні перешкоди, поставлені людьми на шляху стихії, стають обмеженнями для людської свободи, через них людина виявляється ізольована від першосущого, тобто від творчих начал життя. Тому сучасне суспільство, на думку Ф. Ніцше, перебуває в реальності все більш фальшивій, штучній – серед умовностей моралі, права, релігії. Культура як система готових смислів, стійких пропозицій, відповідей на ще не виниклі питання особистості стає комфортним середовищем, зупиняє пробудження особистого начала. Належна їй людина існує у світі уявлень, і це погрожує їй повною втратою життєвих сил. Людські типи, які наявні в антропологічній класифікації Ф. Ніцше, відмінні лише ступенем неприйняття життя. «Зайва людина», «людина-реактивна», «остання людина», «людина яка хоче загиніти» – це послідовні стадії людського подрібнення. Щоб повернути людям гостроту почуттів, потрібно знищити перешкоди між ними й хаосом буття. Прямий, не опосередкований культурно-соціальними інстанціями контакт із буттям розуміється у Ф. Ніцше як єдиний можливий засіб відродження людської волі до життя.

Отже, межа XIX–XX ст. зробила очевидним схожість мистецтва й філософії насамперед у їхніх неklasичних формах. Один із моментів такої співпраці пов'язаний із творчістю Ф. Ніцше, яка стала означенням не лише визначеного типу філософування, а й епохи розвитку художньої творчості.

Майже всі дослідники художньої культури XX ст. так чи інакше зазначають вплив Ф. Ніцше. Але автори, як правило, обмежуються загальною констатацією

важливості й значущості ідейної концепції німецького мислителя, розглядають лише певні напрями або безпосередньо творчість окремих митців на предмет їхнього зв'язку з філософією Ф. Ніцше.

Ф. Ніцше є передвісником не соціальних, а скоріше антропологічних змін – досліджує реформування людської природи. Погляди філософа стали важливим духовним орієнтиром для формування на початку ХХ ст. мистецтва авангардизму.

Література

1. Арсланов В.Г. История западного искусствознания XX века / В.Г. Арсланов. – М. : Академический Проект, 2003. – 768 с.
2. Бессонов Б.Н. Фридрих Ницше. Своевременные или несвоевременные мысли? / Б.Н. Бессонов // Социальная теория и современность. – Вып. 11 : Фридрих Ницше. «Воля к власти». – М., 1993. – С. 5–39.
3. Браудо Е.М. Ницше: философ-музыкант / Е.М. Браудо. – СПб. : Атеней, 1922. – 67 с.
4. Визгин В.П. Конфликт эстетизма и историзма в философии Ницше / В.П. Визгин // Историко-философский ежегодник. – 2001. – № 99. – С. 228–260.
5. Горбачов Д. Українські авангардисти як теоретики і публіцисти / Д. Горбачов. – К. : РВА Тріумф 2005. – 384 с.
6. Гройс Б. Ницшеанские темы и мотивы в Советской культуре 30-х годов / Б. Гройс // Бахтинский сборник / отв. ред. Д. Куюнджич, В.Л. Махлин. – Вып. 2. – М., 1992. – С. 104–126.
7. Левчук Л.Т. Західноєвропейська естетика ХХ ст. / Л.Т. Левчук. – К. : Либідь, 1997. – 224 с.
8. Маньковская Н.Б. Эстетика постмодернизма / Н.Б. Маньковская. – СПб. : Алетейя, 2000. – 347 с.
9. Маньковская Н.Б. Саморефлексия неклассической эстетики / Н.Б. Маньковская // Эстетика на переломе культурных традиций. – М. : ИФ РАН, 2002. – С. 5–24.
10. Ницше Ф. Ницше contra Вагнер / Ф. Ницше // Ницше Ф. Собрание сочинений / Ф. Ницше. – М., 1901. – Т. 4. – 1901. – С. 172–197.
11. Ницше Ф. Сочинения : в 2 т. / Ф. Ницше. – М. : Мысль, 1990. – Т. 1 : Литературные памятники / составление, редакция изд., вступ. ст. и примеч. К.А. Свастьяна ; пер. с нем. – 1990. – 829 с.
12. Ницше Ф. Странник и его тень / Ф. Ницше. – М. : REFL-book, 1994. 400 с.
13. Ницше Ф. Рождение трагедии / Ф. Ницше. – М. : Ad Marginem, 2001. – 736 с.
14. Петрова О. Мистецтвознавчі рефлексії: Історія, теорія та критика образотв. мистец. 70-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст. : зб. ст. / О. Петрова. – К. : КМ Академія, 2004. – 400 с.
15. Радеев А.Е. «Эстетика жизни» в философии Ницше : дисс. ... канд. филос. наук / А.Е. Радеев. – СПб., 2002.
16. Серс Ф. Тоталитаризм и авангард. В преддверии запредельного / Ф. Серс ; пер. с фр. С.Б. Дубин. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 336 с.
17. Турчин В.С. По лабиринтам авангарда / В.С. Турчин. – М. : Изд-во МГУ, 1993. – 248 с.
18. Bernice G. Rosenthal Nietzsche and Soviet Culture: Ally and Adversary / G. Bernice. – U. K. : Cambridge University Press, 2010. – 440 p.

Анотація

Демиденко Я. С. Відображення філософських ідей Ф. Ніцше в мистецтві авангардизму. – Стаття.

Мета статті – дослідити відображення ідей Ф. Ніцше в мистецтві авангардизму. Методологія дослідження – для виявлення теоретико-методологічних засад функціонування використані положення філософської, естетичної, культурологічної та мистецтвознавчої дум-

ки. Наукова новизна – у статті проаналізовано вплив Ф. Ніцше на мистецтво авангардизму. Погляди Ф. Ніцше виявилися актуальні й затребувані в художній культурі ХХ ст., водночас представники культурної традиції ХХ ст., котрі використали у своїй творчості ідеї німецького мислителя, часто зверталися до них у крайній вибірково й не завжди контекстуально-коректно. Протягом усього ХХ ст. проголошується «смерть мистецтва», яку пояснювали, зокрема, за допомогою філософії Ф. Ніцше. Але на основі аналізу естетики Ф. Ніцше можна переконатися, що ця смерть викликана більшою мірою не «смертю бога», а певною нерозв'язною або навіть замкненою ситуацією у творчій еволюції німецького філософа, яка видається необхідною в силу розвитку, водночас неможливою в силу безвиході, таке поєднання неможливого й необхідного й видається «смертю»: бога, людини, мистецтва. Саме такий висновок творчого шляху виявляє в підсумку філософія Ф. Ніцше загалом і його естетика зокрема. Тому аналіз естетики Ф. Ніцше може сприяти постановці діагнозу сучасній філософській і художній ситуації й виявити фактори кризи культури ХХ ст. У висновках доводиться, що творча спадщина Ф. Ніцше може стати інтелектуальною підставою для подолання кризових явищ у сучасній художній культурі та ініціювати сходження Людини до нових духовно-мистецьких вершин.

Ключові слова: авангардизм, аполлонівське начало, діонісійське начало, культура, філософія.

Аннотация

Демиденко Я. С. Отображение философских идей Ф. Ницше в искусстве авангардизма. – Статья.

Цель статьи – исследовать отображение философских идей Ф. Ницше в искусстве авангардизма. Методология исследования – для выявления теоретико-методологических основ функционирования использованы положения философской, эстетической, культурологической и искусствоведческой мысли. Научная новизна – в статье проанализировано влияние Ф. Ницше на искусство авангардизма. Взгляды Ф. Ницше оказались актуальны и востребованы в художественной культуре ХХ в., но в то же время представители культурной традиции ХХ в., которые использовали в своем творчестве идеи немецкого мыслителя, часто обращались к ним крайне избирательно и не всегда контекстуально-корректно. В течение всего ХХ в. провозглашается «смерть искусства», которую объясняли, в частности, с помощью философии Ф. Ницше. Однако на основе анализа эстетики Ф. Ницше можно убедиться, что эта смерть вызвана в большей степени не «смертью бога», а определенной неразрешимой или даже замкнутой ситуацией в творческой эволюции немецкого философа, которая кажется необходимой в силу развития, но в то же время и представляется невозможной в силу ее безысходности, такое соединение невозможного и необходимого и представляется «смертью»: бога, человека, искусства. Именно такой вывод творческого пути обнаруживает в итоге философия Ф. Ницше в целом и его эстетика в частности. Поэтому анализ эстетики Ф. Ницше может способствовать постановке диагноза современной философской и художественной ситуации и выявить факторы кризиса культуры ХХ в. У выводах доказывається, що творческое наследие Ф. Ницше может стать интеллектуальным основанием для преодоления кризисных явлений в современной художественной культуре и инициировать восхождение Человека к новым духовно-художественным вершинам.

Ключевые слова: авангардизм, аполлоновское начало, дионисийское начало, культура, философия.

Summary

Demydenko Ya. S. Reflection of Nietzhes philosophical ideas in avangardizm art. – Article.

The purpose of the research to explore the display of philosophical ideas of Nietzsche on the art of the avangardizm. Methodology of the research to identify the theoretical and methodological fundamentals of the use of the provisions of philosophical, aesthetic, cultural and artistic ideas. Scientific novelty the article analyzes the influence of Nietzsche on the art of the avangardizm. Nietzsche's views were relevant and in demand in the artistic culture of XX century, But at the same time, representatives of the cultural traditions of the XX century, who used his creative ideas of the German philosopher, often referred to them very selectively and not always contextually correct. Throughout the twentieth century proclaims the "death of art", which explains in particular the philosophy of Friedrich Nietzsche. However, by analyzing the aesthetics of Nietzsche can be

sure that this death is caused to a greater extent than "death of God" and certain unsolved or even a closed situation in the creative evolution of the German philosopher. That appears to be necessary due to the development, but at the same time and appears to be impossible because of its frustration and a connection cannot be necessary, and "death": God, man, and art. This conclusion finds creative ways to end the philosophy of Nietzsche as a whole and its aesthetics in particular. Therefore, the analysis of the aesthetics of Nietzsche can contribute to the diagnosis of modern philosophical and artistic situation and to identify the crisis factors in culture situation of the twentieth century. It is proved that the creative legacy of Nietzsche can be intellectual basis for overcoming the crisis in contemporary art culture and initiate the ascent of man to new spiritual and artistic heights.

Key words: avangardizm, apollonian, dionysian, culture, philosophy.